Tetkik

1 (2022), 21-36

Dinamik Bir İlmî Anlayışın İnşası Açısından Niçin Ebû Hanîfe'den Başlanılmalı?

Mustafa Selim Yılmaz | https://orcid.org/0000-0002-2346-804X | msyilmaz@karabuk.edu.tr
Karabük Üniversitesi | Karabük, Türkiye | https://ror.org/04wy7gp54
İslami İlimler Fakültesi, Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Anabilim Dalı

Öz

Ebû Hanîfe (öl. 150/767), Müslüman düşünce tarihinin en önemli bânilerindendir. Çünkü o, tüm renk ve tonlarıyla akılcı düşünce biçiminin şemsiye ismi olan "Ehl-i re'y" geleneğinin tartışmasız reisi olarak kabul görmüştür. Bu kabulün kökenlerini, onun yaşadığı zaman diliminde aramak gerekir. Bu zaman dilimi de Müslüman düşüncenin metodolojilerinin teşekkül etmeye başladığı tâbiîn asrıdır. Kaldı ki Ebû Hanîfe, tâbiîn neslinin önde gelen âlimlerindendir. Onu bu bağlamda ön plana çıkaran husus ise ortaya koyduğu hedeftir. Bu hedefin, parçacı bir yaklaşımdan öte Müslüman toplumun kimliğinin inşası bakımından sistematik bir söylem oluşturma çabası olduğunu söylemek mümkündür. Bu çaba, dönemin şartları açısından gerçekten anlamlıdır. Zira dünya medeniyet tarihine yeni bir aktör olarak katılan ve kadim medeniyetlerin neşvünemâ ettiği devasa bir coğrafyaya hâkim olan Müslümanların, kalıcı olmalarını sağlayacak tutarlı bir dünya görüşü kurma ihtiyacı vardı. Bunun farkında olan ve bakış açısını bu minvalde inşa eden Ebû Hanîfe'nin ilmî kişiliği, yüzyılların geçmesine rağmen lehte ve aleyhte her zaman dikkat çeken ve gündemde olan yapısını korumuştur. Bu itibarla onun bakışı açısı, günümüzün şartları da dikkate alınırsa ufuk açıcı bir mahiyet taşımaktadır. Bu yazıda Ebû Hanîfe'nin ön plana çıkmasına neden olan hususlar irdelenerek onun ortaya koyduğu sistematikten günümüzde nasıl yararlanabileceği noktasında birtakım değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Kelâm, Medeniyet, İlim, Metodoloji, Ehl-i re'y, Ebû Hanîfe

Geliş: 27.11.2021 Kabul: 12.12.2021 Yayın: 26.03.2022 Değerlendirme: Dış Bağımsız
Mustafa Selim Yılmaz, "Dinamik Bir İlmî Anlayışın İnşası Açısından Niçin Ebû Hanîfe'den Başlanılmalı?", *Tetkik* 1 (2022), 21-36. https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.10
 ARAŞTIRMA MAKALESİ

Why to Start with Abū Ḥanīfah for Building a Dynamic Comprehensive Evaluation of the Knowledge?

Mustafa Selim Yılmaz | https://orcid.org/0000-0002-2346-804X | msyilmaz@karabuk.edu.tr
Karabük University | Karabük, Türkiye | https://ror.org/04wy7gp54
Faculty of Islamic Studies, Department of Kalam and History of Islamic Sects

Abstract

Abū Ḥanīfah (d. 150/767) is one of the foremost founders of the history of Islamic thought. For the reason that he was accepted as the undisputed leader of the tradition of "Ahl al ra'y" which is an umbrella name for rational thought with all different varieties. The roots of this recognition have to be traced back to the era which he lived. That is to say that this period is the era of the tābi'ūn, which the methodologies of Islamic thought began to form. Moreover, Abū Ḥanīfah is the one of the leading scholars of the generation of the tābi'ūn. What gives prominence to him is his target that he wanted to meet. It could be said that this target is an effort to create a systematic discourse in terms of constructing the identity of the Muslim community rather than a cherry-picking approach. With respect to the conditions of that time, this effort is remarkable. For the reason that Muslims, who participated in the history of the world civilization as a new actor and ruled over a huge number of territories where most ancient civilizations flourished, needed to build a coherent worldview in order to make them permanent. Abū Ḥanīfah was aware of this reality and established his viewpoint to meet this need. As a result, his methodology has been paid more attention both for and against throughout centuries. Considering contemporary conditions, his methodology has a distinguishing and eye-opening feature. In this paper, the most prominent points of his systematic discourse and how to be benefit from it today will be evaluated.

Keywords

Kalām, Civilization, the Knowledge, Methodology, Ahl al-ra'y, Abū Ḥanīfah

Received: 27.11.2021 Accepted: 12.12.2021 Published: 26.03.2022 Peer Review: Externally
Mustafa Selim Yılmaz, "Why to Start with Abū Ḥanīfah for Building a Dynamic Comprehensive Evaluation of the Knowledge?", *Tetkik* 1 (2022), 21-36. https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.10

RESEARCH ARTICLE

Giriş

Toplumlar, ilme değer verdikleri ölçüde sağlıklı ve üretken sosyal yapılar oluşturabilirler. Bir medeniyet üreterek insanlığa yaptığı katkı dikkate alınırsa Müslüman dünyanın büyük bir önemi vardır. Ancak bu dünya, vahyin rehberliğinde kazandığı ivmeyi tam anlamıyla sürdürememiş ve şu anki hâliyle gerçekten trajik bir duruma düşmüştür. Genel itibariyle parçalanmış ve birçok sorunlar yumağı içinde mevcudiyetini sürdürmektedir. Buna rağmen sahip olduğu köklü ilim mirasını, yeniden çağın ruhunu anlayacak bir şekilde yorumlayarak yeni çözüm kapıları açma imkânına da sahiptir. Bu bağlamda yapılacak araştırmalar noktasında Ebû Hanîfe'nin ayrıcalıklı bir yeri olduğu düşünülmektedir. Zira onun ortaya koyduğu ilim metodolojisi sadece kendi çağı için değil bugünün sorunlarıyla yüzleşmek durumunda olan Müslüman dünya için büyük önem arz etmektedir. Zira o, tartışmasız bir şekilde Müslüman düşünce tarihine damgasını vurmuş iki ana anlayıştan biri olan Ehl-i re'y'in önderi olarak kabul edilmiştir. Bu itibarla onun ilim metodolojisini önemli kılan hususların ne olduğu, burada irdelenmeye çalışılacaktır. Daha açık bir ifadeyle bu yazının amacı, "dinamik bir ilmî anlayışın inşası açısından niçin Ebû Hanîfe'den başlanılmalı?" sorusunu cevaplamaya çalışmaktır.

Bu yazı, daha önce bir sempozyumda sunulan "Mâverâünnehir İlim Mirasının Kök Metinleri: İmâm-ı A'zam'ın Akâid Risaleleri"[1] isimli çalışmanın devamı niteliğinde bir analiz girişimidir. Söz konusu çalışmada Ebû Hanîfe'yi ön plana çıkaran görüşleri ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Dolayısıyla zaman zaman atıf yapacağımız bu ayrıntılara, burada geniş ölçekte yer verilmeyip okuyucu, söz konusu önceki çalışmaya yönlendirilecektir. Burada asıl itibariyle temel amaç gerek çağdaşları ve gerekse de sonrasındaki ilmî şahsiyetler arasında Ebû Hanîfe'nin ismini ön plana çıkaran bağlam üzerine yoğunlaşmaktır. Buradan hareketle yazının, iki ana başlık altında işlenmesi düşünülmektedir. İlk önce Ebû Hanîfe'nin şahitlik ettiği dönem, Hz. Peygamber'in tevhid mücadelesinin değerlendirilmesiyle başlayan bir analizle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Akabinde gelen başlıkla da bu bilgiler ışığında onu, çağını aşan bir sistem düşünürü yapan çerçevenin mahiyeti irdelenecektir. Nihaî olarak da bu değerlendirmelerden hareketle ulaşılan sonuçlar ve öneriler paylaşılacaktır.

[1] Mustafa Selim Yılmaz, "Mâverâünnehir İlim Mirasının Kök Metinleri: İmâm-ı Âzam'ın Akâid Risaleleri", *Uluslararası Orta Asya'dan Anadolu'ya İslâmî İlimler Sempozyumu* (Karabük, 3-4-5 Haziran 2021), ed. Murat Şimşek vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021).

1. Ebû Hanîfe'nin Asrı ve Müslüman Düşüncenin Seyri

Ebû Hanîfe'ye ilişkin bugüne kadar yaptığımız okumalar sonucunda ulaştığımız ana bulgu, onun belli başlı bir ilmî disiplinin önde gelen bir âlimi değil aksine bütüncül anlamda ilmî bir metodolojinin temellerini atması itibariyle bir sistem düşünürü olduğudur. Çünkü o, Müslüman düşüncenin kodları ve seyrinin belirlendiği tedvin asrının kurucu şahsiyetlerinin başında gelmektedir. İnsanın anlam serüveninde, nebevî anlamda, Hz. Peygamber'le örnek ve nihaî bir ahlak inşası gerçekleştirilmiştir. Bu inşanın anlaşılması bakımından ilmî bakış açılarının tesis edildiği dönem ise Müslümanların ikinci nesli olan "tâbiîn asrı" olmuştur. Bu itibarla Ebû Hanîfe'nin konu bağlamındaki öneminin anlaşılabilmesi için Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu tecrübenin değerlendirilmesiyle konuya başlamak faydalı olacaktır.

Hz. Adem'le birlikte başlayan nübüvvet geleneği, son ve mütemmim halka olan Kur'ân-ı Kerîm'in kendisine indirildiği Hz. Muhammed'le birlikte nihayete ermiştir. Hz. Peygamber ve Kur'ân-ı Kerîm ayrılmaz bir bütünü ifade etmektedir. Bunları birbirinden ayrı, farklı kaynaklar olarak düşünmek her iki değeri de anlamsız kılmak olacaktır. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in şahsı ve onun etrafında kenetlenen sahâbe toplumu örnekliğinde insanı insan yapan evrensel ilkelerin öğretildiği tevhid mücadelesinin ifadesidir. Bu mücadelenin ana konusu, tek değer koyucu olarak Allah'ı tanımak anlamında "tevhid"dir. Diğer ana konuları da insanı sorumlu kılan temel rehber olan akla ilâhî desteğin ifadesi "nübüvvet" ve ahlaklı bir toplumun tesisinin dayanağı olan adaletin teminatı "âhiret"tir. Hz. Peygamber, bu ilkeler temelinde İslâm davetinin son halkasının ilk toplumunu kurmuştur.[2] Bu çerçeve, Müslüman dünya görüşünün ana mihverini oluşturmaktadır. Tarih boyunca Müslüman sosyal muhayyileyi inşa etmek maksadıyla bütün renk ve tonlarıyla İslâmî düşüncenin açıklamaya çalıştığı temel çerçeve budur.

Bu noktada geçmişten günümüze Müslümanların tarihini yeniden yapısal bir okumaya tâbi tutarak sistematik çözüm önerileri getirmek isteyen son dönem ilim adamlarından Muhammed Âbid el-Câbirî'nin ürettiği kavramsal çerçeveden faydalanmak yerinde olacaktır. Câbirî, Müslümanların sosyal muhayyilesini belirleyen sürecin hicretin ilk 3-4 asrı olduğunu söyler.[3] Bu minvalde oluşan kimlik sonraki asırların seyrini belirleyen temel unsur olmuştur. Câbirî, bu süreci "referans çerçevesi" ve "bu çerçevenin indirgemeci yansımaları" diye iki kısma ayırır. Referans çerçevesi ile kastı, Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler dönemleridir. Yansımalardan

---

[2] Konuyla ilgili bir değerlendirme için bk. Mustafa Selim Yılmaz – Recep Önal, "Ahit Geleneğinde Vahiy Tasavvuru", *Sistematik Kelam*, ed. Mehmet Evkuran, (Ankara: Bilay, 2. Basım, 2020), 260-61, 266-71.

[3] Bk. el-Câbirî, *Tekvînu'l-'akli'l-'Arabî* (Beyrut: el-Merkezu's-Sekâfiyyi'l-Arabî, 1991), 42-43 vd.

maksadı ise "ısırıcı saltanat" olarak da nitelendirilen Emevî ve Abbâsî devirleridir.[4] Bu süreçte teşekkül ettirilen sosyal muhayyileyi de üç kavram ışığında değerlendirir. Bunlar da toplumsal aidiyeti belirleyen "kabile", ekonomik ilişkileri ifade eden "ganimet" ve siyasal aklı imleyen "akîde" kavramlarıdır. [5]

Bu kavramlar, Hz. Peygamber öncesi Arap kültüründen beri cari olan bir gerçekliği ifade eder. Hz. Peygamber'in mücadelesinde bu vâkıaların bir takım olumlu etkileri olsa da uzun vadede teşekkül etmekte olan Müslüman düşüncenin önünü tıkayan temel unsurlar olmuştur. Haddi zatında Hz. Peygamber'in tevhid mücadelesi bu vâkıalar muvacehesinde insanı ve toplumu yozlaştıran anlayışları ortadan kaldırmayı hedef almıştır. Bu noktada o, Kur'ân'la örülü örnek bir bireysel ve toplumsal ahlâk anlayışı inşa etmeye çalışmıştır. Câbirî'nin de motto olarak ifade ettiği üzere "ben ve amca oğlum, yabancıya; ben ve kardeşim, amca oğluna karşı"[6] şeklindeki soya dayalı ve bireyi yok sayan toplumsal bir anlayışın karşısında ahlâklı ve nitelikli insanları buluşturan bir temel olarak "iman kardeşliği" ekseninde nübüvvet geleneğinin mührü kimliğiyle Hz. Peygamber ilk Müslüman toplumu kurmuştur. Zira bu çerçeve, Ebû Hanîfe'nin ana gündem maddelerinden biri olacaktır. Sonuç itibariyle Hz. Peygamber, Müslümanlara insanı insan yapan ilkeleri miras bırakmış ve bu ilk toplumdan itibaren onların kendi ve örnek tecrübelerini ortaya koymaları için hedefi göstermiştir. İşte bu noktada ifade etmek gerekir ki sahâbe neslinden günümüze Müslümanlar arasında "söz" ve "yorum" merkezli şeklinde kısaca ifade edebileceğimiz temel iki anlayış cari olmuştur.

Bu anlayışların net bir şekilde anlaşılabilmesi için referans asrına tekrar bakmalı ve Benî Kurayza olayına odaklanmalıdır. Bilindiği üzere Hendek Savaşı, Müslümanlar için türlü sıkıntılara sebebiyet veren büyük bir imtihan olmuştur. Onlar ihanete uğramış ve Benî Kurayza tarafından arkalarından vurulmuşlardı. Bu savaşın badiresini atlattıktan sonra Hz. Peygamber ciddi bir dahili sorun olan bu ihanetin bir an önce cezasını vermek istedi ve ashâbından bir grubu sorunu halletmeleri için Benî Kurayza yurduna yolladı. Onlara şu talimatı vermişti: "İkindi namazını Benî Kurayza yurdunda kılacaksınız."[7] Ashâb yola çıktı ve ikindinin vakti daralmaya başladığında aralarında namazın yolda kılınıp kılınmaması noktasında bir tartışma yaşandı. İlk grup, sözün açık olduğunu ve ne olursa olsun Benî Kurayza sorunu halledildikten sonra namazın kılınması gerektiğini savundu. İkinci grup ise Hz. Peygamber'in sözünden maksadın, konunun ivedilikle halledilmesi olduğu ve dolayısıyla namazın vaktinde oyalanmadan kılınmasının buna engel olmayacağı kanaatindeydi. Her iki

---

4 Bk. el-Câbirî, *el-'Aklu's-siyâsiyyul'-'Arabî* (Beyrut: el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-Arabî, 1991) 57-362.

5 Bk. el-Câbirî, *el-'Aklu's-siyâsiyyul'-'Arabî,* 51 vd.

6 Bk. el-Câbirî, el-*'Aklu's-siyâsiyyul'-'Arabî,* 79.

7 Bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 2/581.

grup kendi görüşüne göre hareket etti. Sorun çözülüp ashâb Medine'ye dönünce söz konusu görüş ayrılığını Hz. Peygamber'e anlattılar ve o da sükût etti.[8] İşte bu olay, sembolik olarak söz konusu ettiğimiz iki temel anlayışın kökeni olarak anlatılır. İlk grup, söz varsa görüş belirtilmez ona tâbi olunur mantığıyla hareket eden "Ehl-i hadîs"in öncüleri olarak kabul edilirler. İkinci grup ise sözün arkasındaki maksadı keşfetmeyi usul edinen "Ehl-i re'y"in ataları olarak zikredilirler.[9]

Ebû Hanîfe, ikinci grubun tabiin neslinden temsilcisi ve hocası Hammâd b. Ebî Süleyman (öl. 120/738) kanalıyla İbrâhim en-Nehaî (öl. 96/714) ondan da Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ali ve Hz. Ömer gibi dirayet ehli sahâbeye uzanan bir ilim mirasının sistemleştiricisi zirve halkayı ifade eder. Bu düşünce damarı, temel itibariyle sözün arkasındaki ilkeyi bulmayı amaçlayan ve ilim temelinde akıl sahiplerini ikna etmeyi hedefleyen bir anlayıştır. Dolayısıyla evrensel ilkeleri yakalamayı ve içinde bulunulan realiteyi buna göre yorumlayıp anlamlandırmayı itiyat edinen bu anlayış, daha esnek ve dinamik bir yapının ifadesi olmuş ve her kesime hitap edebilecek bir söylem tarzını benimsemiştir. Buna karşın Ehl-i hadîs söylemi ise altın çağ ve dinin tamamlanmış hâli olarak gördüğü Hz. Peygamber döneminin yaşanmışlığını donuklaştıran bir mantıkla sözü literalist değerlendiren ve gücünü sözün ilkelerden yalıtılmış otoritesine dayandıran bir anlayışın ifadesi olmuştur. Bir anlamda kendi yağıyla kavrulmayı tercih eden ve yeniliğe mesafeli yaklaşan Arap muhayyilesinin İslâmî bir formu olarak neşvünema bulmuştur. Bu bilgiler ışığında şunu söylemek gerekir: Müslüman düşünceye rengini veren tedvîn dönemi, bu iki anlayışın karşı karşıya gelmesinin ve yer yer birbirlerini dönüştürmelerinin bir tezahürü olarak tebellür etmiştir. Dolayısıyla buradaki ilmî, kültürel ve temel etken olarak siyasetin şekillendirdiği bir mücadelenin değerlendirmesine geçmek gerekir.

Câbirî'nin haklı olarak vurguladığı üzere bir toplumun mefkuresi olan kültürel artalanı inşa eden otorite ile siyasî otorite birbiriyle çok yakından ilişkilidir.[10] Haddi zatında siyasal erk, yönetimini berkitmek ve halkın nezdinde meşruiyetini tesis etmek için mutlaka kültürel kodlara ve ilim alanına dokunmak zorundadır. Dolayısıyla siyasal ve kültürel otorite birlikte değerlendirilmelidir. Bu saptama, yalnızca Müslüman âlemi için değil insanî bir vâkıayı ortaya koyması bakımından geçmişten bugüne bütün dünyayı ilgilendiren bir şeydir. Bu bakımdan âhir zaman Müslümanlarının ilk tecrübesi olan Hz. Peygamber dönemine bakılacak olursa şunları

---

8 Bk. Ebu'l-Fidâ 'İmâduddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. 'Alî Şîrî (Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1408/1988), 4/134.

9 Bk. Hüseyin Atay, "Ehlu'd-Diraye – Ehlu'r-Rivaye", *Tarihte ve Günümüzde Selefîlik-Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı (*İstanbul, 8-10 Kasım 2013), ed. Ahmet Kavas (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 64-65.

10 Bk. el-Câbirî, *Tekvînu'l-'akli'l-'arabî,* 7.

söylemek gerekir: Nebevî davetin iki temel evresi vardır. İlki Mekke, ikincisi de Medine dönemidir. Hz. Peygamber, birebir iletişim metodunu kullanmış ve cari olan ahlâkî yozlaşmadan insanları düze çıkaracak töre tanır ve nitelikli bireyler yetiştirmeye odaklanmıştır. Bu ahlâkî bilinçlenme hareketi, Mekke'nin siyasî elitlerini rahatsız etmiş ve onlar da Hz. Peygamber ve müminlere karşı şiddeti zamanla artan bir baskı mekanizması kurmuşlardır. Özü itibariyle bu dönemi, müminlerin garip ve mazlum oldukları bir durumda nasıl davranmaları gerektiğini somutlaştırarak öğreten ilk örnek tecrübe olarak nitelendirmek mümkündür. Bu süreç Hz. Peygamber'i bir arayışa itmiş ve nihayetinde tevhid mücadelesi, Medineli Ensâr'ın davetiyle yeni bir tecrübeye evrilmiştir. Medine'de siyasal bir erk olarak Hz. Peygamber'in önderliğinde Müslümanlar yeni ve taze bir güç olarak tarih sahnesindeki yerlerini almışlardır. Bu dönem de müminlerin güç ve iktidar, yed-i kudretlerinde olduğunda nasıl davranmalarını somut olarak gösteren ilk tecrübe olarak nitelendirilebilir. Bu süreçte Hz. Peygamber, rahle-i tedrisine talip olan sahâbesini, ilkesel bir duruş temelinde eğitmiştir. Bu hâl üzere sahâbesini bırakıp âhirete irtihal ettiğinde ilk Müslüman nesil, Ahmet Akbulut'un deyimiyle "peygambersiz bir hayata intibak etmek"[11] durumunda kalmış ve Hz. Muhammed'den tevarüs ettikleri mirası sonraki nesillere aktarmak sorumluluğunu omuzlarında hissetmişlerdir.

Hz. Peygamber sonrasında özellikle siyaset, hayatın tüm alanlarını belirleyen bir konumda olmuştur. Nitekim tedvîn asrının tamamlanmasıyla birlikte her mezhebin tarih algısını "siyaset merkezli" ortaya koyması gerçeğinden hareketle bu bağlam anlaşılabilir. Râşid Halifeler döneminde siyasal liderlik sorunu, Câbirî'nin deyimiyle geçmişten aşina oldukları "emirlik" mantığıyla çözüldü. Ancak bu, geçici bir çözüm olmaktan öteye gidemedi.[12] İlk iki halifenin tecrübeli ve dirayetli yöneticiler olması bakımından ilk zamanlar ciddi bir sorun yaşanmadı. Ancak son iki halife döneminde çok ciddi sıkıntılar patlak verdi ve daha sonra kelâm ilminin ortaya çıkışına zemin hazırlayan bir dizi siyasal-toplumsal çatışmalar, ayrışmalar ve felaketler yaşandı. Diğer taraftan bu dönem, Müslümanların ikinci en önemli tecrübelerini yaşadıkları bir süreçti. Hz. Peygamber'in kurduğu ilk toplum görece yeknesak ve temel nüvesi Medine'de teşekkül eden bir yapıydı. Ancak Hz. Ömer'le birlikte Müslümanlar kadim medeniyetlerin coğrafyasının yeni hâkimleri olmuşlar ve artık farklı milletlerle ortak bir yaşam kültürü inşa etmek durumundaydılar. Sonuç itibariyle Râşid Halifelerin sonuncusu Hz. Ali, meşruiyet için her yolu mubah gören Muâviye'nin siyasî dehasıyla saf dışı bırakılınca artık süreç farklı bir safhaya evrilmişti. Zaten Benî Sâide gölgeliğinde kurucu figür Kureyş kimliğine dönünce kültürel ve ilmî seyri belirleyen

11 Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1992) 72 vd.

12 Bk. el-Câbirî, *el-'Aklu's-siyâsiyyul'-'Arabî*, 369-371.

siyasal muhayyile Benî Hâşim ve Benî Ümeyye çerçevesinde şekillendi ve bu sürecin ilk galipleri Emevîler, sonrasında Abbâsîler oldu.[13]

Emevîler, siyasal tecrübelerinde kabile mantığından hareketle bir söylem ortaya koydular. Müslüman toplumun yeni üyeleri olan mevâlî, bu süreçte ciddi anlamda dışlanmasına rağmen ilmî derinliğiyle varlığını hissettirdi. Emevîler, bu süreçte dayandıkları temel itibariyle evrensel bir söylem üretme yeterliliğine sahip olamadıkları için iktidarları uzun süreli olamadı. Bu süreçte Emevîlerin rakipleri Abbâsîler, mevâlînin enerjisinden faydalanmasını bildiler. Hâkimiyeti elde ettikleri zamandan itibaren bu enerjiyi, genel itibariyle, ustaca kullandılar ve tüm farklılıkları kuşatacak bir söylem üretme gayretinde oldular. Özellikle Me'mûn dönemi, bu gayretin en zirve noktasını teşkil etmekteydi. Her ne kadar Abbâsîler, lokallikten evrensel bir bakış açısına sıçrama çabasında olsalar da geldiği kökler itibariyle kendi içerisinde de bir çatışkı içerisindeydiler. Bunun patlak verdiği nokta ise halku'l-Kur'ân tartışmaları etrafında şekillenen "Mihne" dönemi oldu. Aslında bu dönem, bir anlamda Ehl-i hadîs ile Ehl-i re'y çekişmesinin en çetin savaşıydı. Her ne kadar birtakım etkileşimler olsa da bu savaşın galibinin Ehl-i hadîs olduğunu söylemek mümkündür. Bu sürece kadar Haricî ve Şiî gibi siyasal iddiada bulunan grupların dışında kalan tüm Müslümanları kapsayacak şekilde ümmetin ana gövdesini Ehl-i sünnet oluşturuyordu. Ancak Hasan Onat'ın tabiriyle "karşı mihne"yle[14] birlikte Ehl-i hadîs, Ehl-i sünnet çerçevesini domine etmeye başladı ve o günden bugüne farklı seviyelerde bu tavrından hiçbir zaman vazgeçmedi.[15] Müslüman toplumun sağduyusunun gayretiyle hem Ehl-i hadîs hem de Ehl-i re'y söylemini telfîk çabaları olsa ve bunlar çok ciddi meyveler verse de Mehmet Zeki İşcan'ın tabiriyle Ehl-i sünnetin söylemi, Ehl-i hadîsin irrasyonalitesine boyun eğmek zorunda kalmıştır.[16] Tedvîn döneminde gerçekleşen bu vâkıa, daha sonraki zamanların da seyrini etkilemiş ve yönlendirmiştir. Bu eğilim, haricî bir aktör olarak sömürgeci güçlerin Müslüman dünyaya tasallut ettiği döneme kadar devam etmiştir. Esasında bu süreçte, Müslüman

---

13 Konuyla ilgili bir değerlendirme için bk. Ayhan Işık – Mustafa Selim Yılmaz, "The Basic Matters in the Formative Period of Kalām", *ULUM* 3/1 (2020), 111-132.

14 Bk. Hasan Onat, "Mu'tezile ve Mihne İlişkisi", *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkileri*, ed. M. Mahfuz Söylemez, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 179. Ayrıca konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Ahmet Akbulut, *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci* (Ankara: Otto, 2017), 166-179; Zübeyr Bulut, "Karşı Mihne Uygulamaları ve er-Risaletü'l-Kâdiriyye (Kâdirî İtikadı)", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/1 (Ocak 2017), 75-110.

15 Konuyla ilgili bir değerlendirme için bk. Faruk Sancar, "Halku'l-Kur'an: Kur'an'ın Yaratılmışlığı Problemi", *Sistematik Kelam*, ed. Mehmet Evkuran (Ankara: Bilay Araştırma Yayınları, 2. Basım, 2020), 290-291.

16 Bk. Mehmet Zeki İşcan, Selefilik, *İslami Köktenciliğin Tarihi Temelleri* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 4. Basım, 2012), 251 vd.

toplumun karşılaştığı sorunların üstesinden gelinmesi için modern dönemlerde çok ciddi tartışmalar olsa da söz konusu eğilimin hâlâ güçlü olduğunu söylemek mümkündür.[17]

Tarihi süreç dikkate alındığında Müslüman düşüncenin kodlarını belirleyen tedvîn asrında mevâlinin en güçlü temsilcilerinden biri olan Ebû Hanîfe'nin, önemli bir fonksiyon icra ettiği düşünülmektedir. Öyle ki Mu'tezile'den Mâtürîdîliğe Ehl-i re'yin tüm renk ve tonları düşünüldüğünde bu anlayışın reisi konumuna (yazının ikinci başlığı altında genel hatlarıyla işleneceği üzere) ilmî ve ahlâkî duruşuyla ondan daha öne çıkan bir isim olmamıştır. Daha önce işaret ettiğimiz yazımızda onu, sahiplenen birçok farklı gruplara ilişkin ilgili literatüre referansla bir değerlendirme yapılmıştı. Konunun ayrıntıları oradan takip edilebilir.[18] Daha ötesi Ehl-i hadîs, Ehl-i re'y söylemlerinin telfîki çabalarının sonucunda bile karşıt söylemin, onu sahiplenmek durumunda kaldığını da söylemek mümkündür. Nitekim bu nokta, örneğin Taşköprizâde'nin (öl. 968/1561) *Miftâḥu's-sa'âde* isimli eserinin "İlm-i Kelâm" bölümü ve Molla Aliyyu'l-Kârî'nin (öl. 1014/1605) *Şerḥu'l-Fıḳhi'l-ekber*'inin mukaddimesinin satır aralarında fark edilebilir.[19] Ancak söz konusu bu sahiplenme, Ehl-i hadîs anlayışının, "selef" algısı boyasına büründürülmüş bir kimlikte kendisini göstermiştir.

Netice itibariyle şunu söylemek gerekir: Hz. Peygamber devri, bir ahlâkî duruş ve insanlığa nefes aldıran bir mefkûre olması bakımından İslâm'ın eylemsel inşa zamanıdır. Tâbiîn asrı ise bu eylemsel inşanın ilmî bakımdan sistematik bir söyleme dönüştürülme sürecidir. Bu bakımdan Ebû Hanîfe'nin üstlendiği misyon ve ortaya koyduğu yaklaşım dikkatleri çekmektedir. İslâmî düşüncenin tarihi seyrine dair bu genel değerlendirmenin ışığında artık Ebû Hanîfe'yi düşünsel sistemi bakımından ön plana çıkaran hususları ele almaya geçebiliriz.

2. Ebû Hanîfe'yi Bir Sistem Düşünürü Kılan Fikir Evreni

Ebû Hanîfe'nin İslâm'a dair bütüncül bir bakış açısı vardır. Vahyin hedefinin insanın varoluş amacını ve ona uygun hayat tarzını ortaya çıkarmak olduğu düşünülürse bu son derece anlamlıdır. Onun düşüncesinin merkezinde Hz. Peygamber'in insanlara ilkesel bir duruşu öğrettiği mirasın yegâne kaynağı olan

---

17 Konuyla ilgili bir değerlendirme için bk. Mustafa Selim Yılmaz, "İslami Düşünce Tarihinde Bir Anlama Biçimi Olarak Selefilik Üzerine Bir Deneme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/3 (2014): 532-553.

18 Bk. Yılmaz, "Mâverâünnehir İlim Mirasının Kök Metinleri: İmâm-ı Âzam'ın Akâid Risaleleri", 646-47.

19 Bk. Ahmed b. Mustafa Tâşköprüzâde, *Miftâhu's-sa'ade ve misbâhu's-siyâde fî mevdû'âti'l-'ilm*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1405/1985), 2/132-162; 'Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*, thk. Mervân Muhammed eş-Şea'âr (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1417/1997), 21-35.

Kur'ân vardır ve metodolojisi aklî yorum biçimidir. Bu noktada onun, evvel emirde Allah-insan-evren tasavvurunu sistematik olarak ortaya koyma çabası vardır. Öncelikle vurguladığı şey, "tevhid"dir. Bu tevhid, matematiksel bir birlik değil aksine Allah'ın varlığının eşsizliğini ifade eden bir birliktir. Ebû Hanîfe, bu ilkesel yaklaşımıyla Allah ile O'nun mahlûkatını, ontolojik olarak kesin hatlarla ayırır. Allah yarattığı hiçbir şeye benzemez ve yarattığı hiçbir şey de O'na benzemez. Allah, kemâli, hiçbir şeye muhtaç olmamayı ve değişmezliği; mahlûkat ise noksanlığı, Allah'a muhtaç ve değişmeye yazgılı olmayı ifade eder. Bu bakımdan kişinin ilk olarak öğrenmesi gereken şey, Allah'ı bilmek ve tanımaktır. Ancak mârifetullah, kul tarafından kuşatıcı bir şekilde bir bilme anlamında değildir. Zira her şeyi kuşatan anlamda bilmek Allah'a mahsustur. Bununla birlikte kişinin aklının sınırları dahilinde insanlığının anlamını ortaya koyacak şekilde Allah'ı bilmesi mümkündür. Böylece insan, en büyük hakikate hürmet etmiş ve kendi gerçekliğini de keşfetmiş olur. Bu bağlamın açıklanmasında Ebû Hanîfe'nin ilâhî sıfatlara odaklandığı görülmektedir. İlâhî sıfatları, tam anlamıyla Allah-insan ilişkisinin tezahürünü sistemli bir şekilde ifade etme maksadıyla değerlendirdiğini görmekteyiz: İlim, irâde ve kudret gibi sıfatları "zâtî"; tahlîk, terzîk ve ihyâ gibi nitelikleri de "fiilî" şeklinde iki kategoride değerlendirir. Böyle bir ayırım, gerçekten önemlidir. Zira bu sıfatlar, Allah'ın âlemle ilişkisi bağlamında söz konusu olan sıfatlarıdır.

Ebû Hanîfe, bu perspektiften hareketle insan fiillerini ele alır. Bu noktadaki görüşleri dikkate alındığında her şeyin varlık yasalarını[20] koyan yegâne kudretin Allah olduğu vurgusu ana temadır. Zira söz konusu yasalar, ancak ilâh olan bir varlık tarafından ortaya konulabilir. Kazâ ve kader bahislerinde bu noktanın vurgulanmasına özel bir hassasiyet gösterir. Bu vurgunun yanında insanın özgür iradeyle tercihte bulunmaya yazgılı olduğu yorumu da dikkat çekicidir. Nitekim bu bağlamda, onun düşüncelerinden hareketle varlık yasalarını "imkânlar skalası" olarak değerlendirmek mümkündür. Allah'ın değişmez, insanın değişen bir gerçekliğe sahip olduğu dikkate alınırsa Allah'ın ilim, irâde ve kudret sıfatlarının tecellisi anlamında ortaya çıkan bu imkânlar skalasından kul belirlenmiş olan seçenekler arasında tercihini ortaya koyar. Bunun neticesinde fiilî sıfatların bir tezahürü olarak bu tercihler vücut bulur. Bu sistematik yaklaşım, sonraki süreçte Mâtürîdî düşüncenin "küllî" ve cüz'î irâde" şeklindeki kavramsallaştırmasının ilham kaynağı olmuştur. Bunun doğal bir sonucunu, söz konusu düşüncenin fiil kavramını "halk" ve "kesb" şeklinde anlamlandırmasında da görmek mümkündür.[21]

---

[20] Konuyla ilgili bir değerlendirme için bk. Şaban Ali Düzgün, *Aydınlanmanın Keşif Araçları: Varlık ve Bilgi* (Ankara: Otto, 2018), 164 vd.

[21] Geniş bilgi için bk. Yılmaz, "Mâverâünnehir İlim Mirasının Kök Metinleri: İmâm-ı Âzam'ın Akâid Risaleleri", 653-55.

Ebû Hanîfe'nin, söz konusu Allah-insan ilişkisinin ilkesellikten yaşanmışlığa uzanan bir düzlemde somutlaşan bir ifadesi olan "din" kavramı üzerinde durduğunu görüyoruz. Ebû Hanîfe'nin metodolojik olarak temel kavramları ele alışı noktasında şunu söylemek gerekir: O, bir terimi yalnızca bir yöne hasretmekten öte mümkün olduğunca bütün yönleriyle değerlendirmeye çalışmaktadır. Onun bu yaklaşımının en güzel takip edilebileceği kavramlar "din" ve "iman" kavramlarıdır. Din kavramı bağlamında onun ilk dikkat çeken metodolojik ayrımı, Kur'ân'dan aldığı ilhamla ifade ettiği "din-şeriat" şeklindeki taksimidir. Kısaca din, sabiteleri; şeriat ise değişkenleri ifade eder. Din, Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin insanlara yılmadan öğrettiği ilkeleri ifade eder. Bu bakımdan din, bütün insanların buluşabileceği ortak noktadır. Zaten Kur'ân'da tevhidi başkalaşıma uğratıp özünden koparan önceki vahyin emanetçileri bu ortak noktanın hakikatini kabul etmeye çağrılırlar.[22] Şeriat ise değişken tabiattaki yaşam ortamlarını, söz konusu bu ilkelerin ışığında, o muhitlerin sakinlerinin anlamlandırması ve bunun, onlar tarafından güzel bir örneklik olarak ete kemiğe büründürülmesini ifade eder. Sonuç itibariyle bu ayrım, insanların fikir dünyalarını kurarken tartışma, müzakere, muhakeme ve anlaşabilme, daha öz bir ifadeyle yorum ve bunu paylaşma ahlakının da nasıl olması gerektiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan Ebû Hanîfe, dini, mukaddem sabite ve değişkenlikleri kapsayan bir şekilde ifade etmekte ve Cibrîl hadisinden hareketle bunu temellendirmektedir. Bu noktadaki açıklamalarından hareketle "iman"la ilkeleri, "İslâm"la mümin kimliğini ve "ihsan"la da bir yaşam tarzı ortaya koyması bakımından müminin niteliğini vurguladığını söylemek mümkündür. Bu çerçeveden hareketle bütün bu bağlamın ilmî zeminde metodolojik olarak açıklanabilmesini mümkün kılacak bir taksimi yaptığını görmekteyiz: "Dinde fıkıh" ve "ahkamda fıkıh". Dinde fıkıh olmadan, ahkamda fıkıh olmaz. Dinde fıkıh, ilkelerin sistematik olarak ortaya konulmasını, buna karşın ahkamda fıkıh ise bu sistematik dahilinde bireysel ve sosyal yaşamın inşa edilmesini imlemektedir. Yeri gelmişken şu noktaya da işaret etmek gerekir: Ebû Hanîfe'nin asrı, günümüzdeki gibi ilmî disiplinlerin teşekkül ettiği bir dönem değildi. O dönemde bütün ilim faaliyetlerini kapsayacak şekilde "fıkıh" tabiri kullanılıyordu. Ebû Hanîfe'nin yukarıdaki ayırımı dikkate alınırsa onun, ilmî disiplinlerin şekillenmesinde öncü bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Evvel emirde o, Müslüman bir dünya görüşünün normlarını belirleyen bir ilim olarak "kelâm"ı ve bu normlar doğrultusunda yaşamın anlamlandırılmasını ifade eden (bugünkü anlam içeriğiyle) "fıkıh"ı temellendirerek onlara belirleyici bir alan açıyordu. Bu bakımdan

---

22 Örneğin bk. Âl-i İmrân 3/64.

onu belli bir disiplinin öncüsü olarak görmek, onun miras bıraktığı ilim anlayışına bir haksızlık olacaktır.[23]

İman kavramına gelince Ebû Hanîfe'nin onu; fıtrat, inanılacak ilkeler, tasdik, marifet ve yakîn gibi bütün boyutlarıyla ele almaya çalıştığını söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle imanı, potansiyelden aktifliğe çıkan bir sürecin dinamik gücü olarak açıklama gayreti içerisinde olmuştur. Esasında o, imanı yalnızca âhirete ilişkin bir olgu olarak değil insanın dünya serüvenini anlamlandıran bir gerçeklik olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda en dikkat çeken yorumu ise imanı kalbin bir eylemi olarak betimlemesidir. Nitekim kalp; bireyselliği, kişinin sorumluluğunu ve dokunulmaz olan bağlamını nitelemektedir. Kalplerdekini bilen ancak Allah'tır. Tabir yerindeyse kalpleri okuma iddiasında olanlar bir anlamda ilâhî olanın yerine kendilerini koymaktadırlar. Böyle bir tavır ise yapılabilecek en büyük cürümdür. Burada tam anlamıyla toplumsal hayatın kodlarına ilişin sistematik bir yaklaşım söz konusudur. Hz. Ali'nin siyasî mücadeleyi kaybetmesine neden olan Hâricîlerin tekfir anlayışını çürüten bir yaklaşımdan bahsediyoruz. Bu öyle bir yaklaşımdır ki kendisine yöneltilen tekfir silahına karşı misliyle mukabele eden bir bakış açısı değildir. Aksine muhatabının acizliğini delile dayanarak gün yüzüne çıkaran ve sözün ruhuyla zihinleri ikna etme çabasında olan bir yaklaşımdır. Bu nokta çok önemlidir. Zira Hâricîlerin fitilini ateşlediği bu yangın, "iman kardeşliği" şeklinde temellendirilen Müslüman toplumun varlık nedenini kökten tehdit ediyordu. Bu tehlikenin farkında olan Ebû Hanîfe, iman merkezli anlayışıyla Hz. Peygamber'in söyleminde mayası çalınan bir toplum sözleşmesinin ilmî temellerini inşa ediyordu. Nitekim bu inşa, Müslüman topluma nefes aldırmış ve onun bugünlere ulaşmasında hayati bir rol oynamıştır.

Diğer taraftan Ebû Hanîfe, iman ile amelin (birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün olmayan gerçeklikler olsa da) aynı şey olmadıkları kanaatindedir. Esasında onlar, birbirlerini besleyen farklı gerçekliklerdir. Bununla birlikte kişinin konumunu belirleyen temel dinamik, imandır. Amel ise onun meyvesidir. Meyvenin nitelik ve niceliği aslın gücü nispetindedir. Bu ikisi arasındaki ilişkinin sağlıklı gerçekleşmesinin zemini ise "havf" ve "recâ" kavramlarıdır. Bunlar bir anlamda kişinin oto kontrol mekanizması ve aynı zamanda insanın karakterinin mâhiyetine ilişkin kararın ancak Yaratan tarafından verilebileceğinin ifadesidir. Başka bir ifadeyle Allah-insan ilişkisinde kişinin, Allah karşısındaki konumunun farkına varması ve Yüce Mevlâ'nın ulûhiyetine saygı ve edebini göstermesinin ikrarıdır.[24] Sözün özü, ana hatlarıyla

---

23 Geniş bilgi için bk. Yılmaz, "Mâverâünnehir İlim Mirasının Kök Metinleri: İmâm-ı Âzam'ın Akâid Risaleleri", 649-650.

24 Geniş bilgi için bk. Yılmaz, "Mâverâünnehir İlim Mirasının Kök Metinleri: İmâm-ı Âzam'ın Akâid Risaleleri", 650-53.

gösterilmeye çalışılan bu fikir evrenine dikkat edilirse "din" kavramından "iman"a bütün temel değerlerin Müslümanca bir dünya görüşünün temeli olarak; iç içe, ahenkli ve birbirlerini tamamlayan bir mantıkla sistematik olarak inşa edildiği görülecektir.

Sonuç

On dört asrı aşan bir tecrübeye sahip olan Müslüman dünya, son üç yüzyıldır büyük bir meydan okumayla ve bunun sonucunda ciddi sorunlar yumağıyla karşı karşıyadır. Bu da dünya arenasını domine eden ve yükselen bir güç olan Batı medeniyeti ve onun sömürgeci karakteriyle gün yüzüne çıkmış bir realitedir. Bu süreçte Müslüman dünya, fay hatlarıyla parçalanmış ve neredeyse sömürgeci güçlerin kaderini tayin ettiği bir yapıya evrilmiştir. Tarihi tecrübe ciddi bir şekilde okunduğu takdirde bu durum, hiç de şaşırtıcı değildir. Bir medeniyetin banisi olmakla birlikte Müslümanlar, yüzyıllarca enerjisini tüketen kritik çatışmalar yaşamış ve evrensel bir söylem iddiasını besleyecek şekilde zamanın ruhunu okuma yetisini kaybetmişlerdir. Diğer taraftan onların sosyal, siyasal, kültürel ve ilmî kodlarını iyi tahlil eden ve bu çerçevede var olan fay hatlarını ustalıkla kullanan harici bir gücün ürettiği projeksiyonlara karşı çözüm üretme yetisini de ciddi ölçüde yitirmişlerdir. Bu süreçte uyanışçı ve ıslahatçı birtakım girişimler ve bir dizi önemli açılımlar olmasına rağmen ciddi bir mesafe kat edilememiştir. Hâli hazırda Müslüman coğrafyanın önemli bir kısmı kan ve gözyaşının eksik olmadığı bir yapı arz etmektedir. Bu nedenle tarihi artalanını iyi okuyan, kendisini bir medeniyet müessisi kılan hususları ön plana çıkaran ve çıkmazlarını cesaretle görüp eleştirebilen rasyonel ve yapısal bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu yazıda ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılan bu ilkesel yaklaşımın parametrelerinin açığa çıkarılabileceği köken, Ehl-i re'y tavrı ve dolayısıyla onun reisi Ebû Hanîfe'nin düşünce evrenidir. Bu itibarla o, Müslüman düşüncenin kurucu asrının bir şahidi olarak muasırlarının arasından sıyrılıp ön plana çıkmış ve bu öncü kimliğini her zaman korumuştur. Tarihî tecrübenin gösterdiği üzere belli yaşanmışlıkları, ilkeleri süzmeksizin donuklaştırıp bütün çağlara teşmil eden her türlü anlayış, değişkenlik tabiatına yazgılı hayatı durağanlık çizgisine sabitlemiştir. Bunun varacağı yer de var oluşunu belirleyeceği kendi zamanını kullanamamak ve anakronizme saplanmaktır. Esasında Müslüman dünyanın yaşadığı realite budur. Geçmişte böyle sorunlu bir realitenin çıkmazlarından sıyrılmak adına önemli girişimler olmuştur. Bu noktada da ön plana çıkan aktörlerin başında Ehl-i sünnet fikri gelmektedir. Onun en mütemayiz kimliği, farklılıkları kendi bünyesinde birleştirme güdüsüyle ümmetin birlikteliğini korumaktır. Bu noktada bu fikir, geniş bir skalada birbirine zıt anlayışları uzlaştırmanın adı olmuştur. Bu uzlaştırmanın en üst düzeydeki ifadesi de Müslüman düşüncenin iki temel damarı olan Ehl-i hadîs ile Ehl-i re'y çizgisini telfîk etmektir. Ne var ki bu telfîk çabasında belirleyici unsur ilk çizgi olmuş ve ikincisi "söz"e ilişkin

kurgulanmış algıya makuliyet kazandıran bir araca dönüştürülmüştür. Böyle bir uygulama ise ikinci çizginin sağlayacağı dinamizmi baskılamış ve asli çizgisinden uzaklaştırmıştır. Dolayısıyla burada çözüm açıktır. Dinamizmi karakter edinen çizginin metodolojisinin merkeze alınması ve "söz"ün ruhunu keşfederekten onun gücüne dayanan yeni bir söylem üretmektir. Bu bakımdan dinamik ilmî bir anlayışın inşası açısından başlangıç noktasının Ehl-i re'yin reisi Ebû Hanîfe olacağı aşikârdır.

İntihal Taraması	Bu makale intihal taramasından geçirildi.
Plagiarism Detection	This paper was checked for plagiarism.
Yayın Etiği	*Tetkik* dergisi, araştırma ve yayın etiği konusunda ulusal ve uluslararası standartlara bağlıdır. Basın Kanunu, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'ne uymaktadır. Ayrıca Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan uluslararası etik yayıncılık ilkelerini benimsemiştir. Dergimiz Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama İlkeleri'nde açıklanan yönergelere de tabidir.[25]
Publication Ethics	*Tetkik* is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on *https://doi.org/10.24318/cope.2019.1.12*
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Finansman	Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Grant Support	The authors declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması	Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
Conflict of Interest	The author(s) have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı	Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
Open Access License	This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License
Telif Hakkı	Yazar(lar)
Copyright	Author(s)

25 https://doi.org/10.24318/cope.2019.1.12

Kaynakça | References

Akbulut, Ahmet. *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1992.

Akbulut, Ahmet. *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci*. Ankara: Otto, 2017.

Atay, Hüseyin. "Ehlu'd-Diraye – Ehlu'r-Rivaye". *Tarihte ve Günümüzde Selefîlik-Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı (İstanbul, 8-10 Kasım 2013)*. Ed. Ahmet Kavas. 51-90. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

Bulut, Zübeyir. "Karşı Mihne Uygulamaları ve er-Risaletü'l-Kâdiriyye (Kâdirî İtikadı)". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/1 (Ocak 2017), 75-110.

Câbirî, Muhammed 'Âbid. *Tekvînu'l-'akli'l-'Arabî*. Beyrut: el-Merkezu's-Sekâfiyyi'l-Arabî, 1991.

Câbirî, Muhammed 'Âbid. *el-'Aklu's-siyâsiyyul'-'Arabî*. Beyrut: el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-Arabî, 1991.

Düzgün, Şaban Ali. *Aydınlanmanın Keşif Araçları: Varlık ve Bilgi*. Ankara: Otto, 2018.

Işık, Ayhan – Yılmaz, Mustafa Selim. "The Basic Matters in the Formative Period of Kalām". *ULUM* 3/1 (2020), 111-132.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ 'İmâduddîn. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. 'Alî Şîrî. 4. Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1408/1988.

İşcan, Mehmet Zeki. *Selefilik, İslami Köktenciliğin Tarihi Temelleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 4. Basım, 2012.

Onat, Hasan. "Mu'tezile ve Mihne İlişkisi'. *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkileri*. ed. M. Mahfuz Söylemez. 179-182. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.

Sancar, Faruk. "Halku'l-Kur'an: Kur'an'ın Yaratılmışlığı Problemi". *Sistematik Kelam*. ed. Mehmet Evkuran. 279-293. Ankara: Bilay Araştırma Yayınları, 2. Basım, 2020.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 2. Cilt. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.

Yılmaz, Mustafa Selim. "İslami Düşünce Tarihinde Bir Anlama Biçimi Olarak Selefilik Üzerine Bir Deneme". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/3 (2014), 532-553.

Yılmaz, Mustafa Selim – Önal, Recep. "Ahit Geleneğinde Vahiy Tasavvuru". *Sistematik Kelam*. ed. Mehmet Evkuran. 255-277. Ankara: Bilay, 2. Basım, 2020.

Yılmaz, Mustafa Selim. "Mâverâünnehir İlim Mirasının Kök Metinleri: İmâm-ı Âzam'ın Akâid Risaleleri". *Uluslararası Orta Asya'dan Anadolu'ya İslâmî İlimler Sempozyumu (Karabük, 3-4-5 Haziran 2021)*. Ed. Murat Şimşek vd. 644-658. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.